

Nederlandsch Oost-Indië en het Nederlandsch zendelinggenootschap : toelichtingen tot de gedachtenisplaat uitgegeven bij gelegenheid van het 75 jarig bestaan des genootschaps

<https://hdl.handle.net/1874/354291>

gll

(2)

NEDERLANDSCH OOST-INDIË

EN HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP,

Toelichtingen tot de gedachtenisplaat, uitgegeven
bij gelegenheid van het 75 jarig bestaan
des genootschaps.

TWEEDE STUKJE.

(Tweede gedeelte).

TE ROTTERDAM,
BIJ M. WYT & ZONEN,

Drukkers van het Nederlandsche Zendinggenootschap.

1876.

No. 110.

*Uitgegeven door de H.H. B. J. ADRIANI en E. LAURILLARD
te Amsterdam, H. BROUWER te Zwolle, M. D. DEELEMAN
te Rotterdam, A. DROST, DZ., te Delft, C. P. HOFSTEDE
DE GROOT te Kampen, B. CH. LEDEBOER te Loenen aan de
Vecht, en C. SEPP te Leiden, Gecommitteerden van het
Nederlandsche Zendinggenootschap tot het opstellen, ver-
zamelen en uitgeven van kleine Stukjes ter bevordering van
Evangelische kennis en godzaligheid, ook bij mingeoefenden.*

Nederlandsch Oost-Indië

en het

Nederlandsch Zendelinggenootschap.

II. DE GESCHIEDENIS DER MINAHASSA VAN 1831 TOT OP ONZEN TIJD.

De aankomst van de zendelingen RIEDEL en SCHWARZ in 1831 mag het begin van een nieuw tijdperk in de geschiedenis der Minahassa heeten.

Een nieuw tijdperk in de geschiedenis, wat wil dit zeggen? Zeker niet, dat het lot der menschen, het aanzien der maatschappij op eens geheel veranderd is. Plotselinge veranderingen bestaan niet in de geschiedenis van ons geslacht. Gelijk in de natuur alles zich geleidelijk en op zijn' tijd ontwikkelt, zoo verkrijgen ook de volken en geslachten niet dan langzamerhand en op zijn' tijd een ander aanzien. Dit is blijkbaar Gods weg, en dus is ook de komst van het Godsrijk niet anders dan op dezen weg te verwachten.

Wel hebben er nu en dan gebeurtenissen plaats, die meer bijzonder onze aandacht trekken; vroeger en later komen er mannen op het wereldtooneel, die een' gewigtigen invloed hebben op het lot

huuner medemenschen, en met zulke gebeurtenissen en zulke mannen is men gewoon een nieuw tijdperk te openen. De ontdekking van Amerika was zulk eene wereldgebeurtenis, en met deze vangt de nieuwe geschiedenis aan. LUTHER was zulk een man, en met dezen begint het tijdperk der kerkhervorming.

In de geschiedenis der Minahassa zal wel altijd het optreden van RIEDEL en SCHWARZ als de aanvang van een nieuw tijdperk beschouwd worden. Maar men meene toch niet, dat deze mannen de geheele Minahassa, of ook maar een groot deel van hunnen werkkring, tot CHRISTUS gebracht hebben. RIEDEL heeft verscheidene jaren, SCHWARZ niet minder dan 14 jaren gewerkt, aleer zij konden zeggen: hier en daar begint het oude nieuw te worden. Zij hebben den weg gebaad: anderen moesten daarop voortgaan.

Iets anders. Er zijn menschen, die al vrij zonderlinge voorstellingen hebben van het werk van zendelingen. Dezer dagen kwam een man voorbij ons huis; zijn kleine las op het bord: »Nederlandsch Zendelinggenootschap, 1797." »Hé," riep het kind uit, »vader! wat beduidt dat?" »Ja," was het antwoord, »daar leeren zooveel als dominés, en die gaan dan met Bijbels naar de wilde landen." Nu mag men veronderstellen, dat de man zich tegen

een' vriend anders en zeker beter zou hebben uitgedrukt, aangenomen, dat hij dan toch wel iets van de zending wist; maar het denkbeeld, dat zendelingen eene soort van »Dominés" zijn, in Indië noemen velen ze kleine Dominés (Pandita's kitjil), en dat zij gaan met Bijbels onder den arm, is toch al vrij algemeen bij hen, die er weinig of niets van weten of willen weten. En van die »wilde landen", anderen zeggen iets naauwkeuriger wilde volken, maken velen zich ook al vreemde begrippen.

Een onzer jongste kweekelingen verliet ons verleden jaar, omdat zijne moeder, wat hij haar ook ten tegendeel mogt zeggen, rust noch duur had bij de gedachte, dat haar zoon nog te eeniger tijd door een wild dier verscheurd of door menscheneters opgegeten zou worden; de jongeling vreesde dat zijne moeder dien angst nooit te boven zou komen en dat dit haar leven verkorten zou.

Het zijn uitersten; maar zeldzaam zijn zij niet, en zij zouden niet bestaan, als ons gansche volk eenigszins heldere begrippen van de zending en van de volken van Neêrlandsch Indië had.

De zendeling, die zijne roeping goed begrijpt, zal zich wachten van op te treden als de predikant in ons vaderland; hij behoeft niet te vreezen voor wild gedierte, en zeldzaam zijn de gevallen, dat zendelingen om het leven zijn gebracht. De

zendeling weet, dat hij voor het volk, met en onder het volk moet leven, en dat hij het Evangelie nog meer door zijnen wandel, dan door zijne woorden moet prediken, zal hij ooit slagen om de bevolking tot God, als onzen Vader in Jezus Christus te brengen. Hij heeft wel te strijden tegen onverschilligheid, maar niet te vreezen voor wild gedierte en menscheneters. Geduld, volharding, een eenvoudig, vroom gemoed, bij de noodige bekwaamheden, zijn voor hem onmisbaar; en terwijl hij voortdurend kennis en troost put uit de H. Schrift, zijne kracht vindt in het gebed, wacht hij zich voor de overijling, van den Bijbel zoo maar onvoorbereid den inlanders in handen te geven, of hun gebeden te laten opzeggen, zonder dat zij die verstaan of de behoefte gevoelen om zich tot den Vader te wenden.

Iedere zendeling heeft overigens zijne eigene wijze van werken: de eene spreekt gemakkelijk in het openbaar, en daarom is het niet te verwonderen, dat hij gaarne vele menschen bijeen ziet; de andere heeft overal een goed woord en verkeert liever met enkele leerlingen of in de huisgezinnen; er zijn zendelingen, die bijzonder de gave der talen bezitten, en die zich dus nuttig maken door het onderzoeken en in schrift brengen van nog weinig bekende talen; er zijn die

meer dan anderen geschikt zijn, om in ziekte hulp te verleenen; nog anderen zijn bekwame handwerkers en bouwlieden. Sommige zendelingen zijn ernstig van aard, bijna streng in den omgang; anderen hebben eene tot vrolijkheid neigende natuur; kortom er zijn Paulussen, Petrussen en Johannissen onder de zendelingen, en dat is regt goed.

De Heer heeft ons door eigen voorbeeld geleerd, dat Zijne discipelen zeer verschillende karakters kunnen hebben, en dat Zijne apostelen, ieder op zijne wijze, Zijn Evangelie moesten verkondigen, de uitbreiding van het Godsrijk moesten helpen bevorderen. Maar allen hadden zij dit gemeen, dat zij den Heer hartelijk lief hadden, en wie die liefde niet voedt en openbaart, kan geen zendingeling zijn.

De zendingeling RIEDEL had eene ernstige, wel eens strenge natuur; hij kon de dingen zoo regt kort en krachtig zeggen, en wee hem, die zich zijn ongenoegen had berokkend, door af te wijken van den weg, dien hij als den weg van den Heer had leeren kennen. Voor de heidenen had hij toegevendheid, maar voor de christenen was hij onverbiddelijk streng.

Toch ging hij gemeenzaam met de menschen om. Men zag hem 's morgens al heel vroeg uit-

gaan met de pijp in den mond, en zelden kwam hij t'huis, of hij was hier en daar bij een' inlander binnengestapt, soms wel eens, zoo het heette, om eene versche pijp op te steken; maar altijd om het volk al beter en beter te leeren kennen, te troosten, te onderwijzen, te vermanen, waar het noodig was, te helpen, zooveel hij kon.

Br. SCHWARZ, meer opgeruimd en spraakzaam, meer bewegelijk, en toch, waar het ernstige zaken gold, niet minder ernstig, even getrouw bij ziekenbezoek en schoolonderzoek, verkeerde in veel ruimer kring, zat dikwijls te paard, om buiten zijne woonplaats kleine gemeenten te gaan stichten en steunen.

Het gevolg is geweest, dat RIEDEL na eenige jaren bijna uitsluitend te Tondano werkte, terwijl SCHWARZ een aantal gemeenten in het district Langowan bediende.

Nu moet niet vergeten worden, dat Tondano eene zeer groote negerij is, die van weerskanten aan de rivier gelegen, uit een aantal kleinere plaatsen (kampongs) bestond; tegenwoordig telt zij niet minder dan 16; terwijl als van zelf tot dezen werkkring behooren de negerijen, die aan het meer van Tondano liggen. (1) En dan moet men ook

(1) Thans behooren er toe ruim 20 gemeenten aan het meer of aan de zee gelegen.

weten, dat die Tondanezen wakkere, wel eens wat lastige luidjes waren. In vroegere jaren (vóór 1809) bewoonden zij de eilandjes van het meer, aan den mond der rivier; daarom noemden zij zich ook Tondanezen, d. i. Watermannen, en na een' opstand tegen de Compagnie, waarbij zij zich dapper gekwetten hadden, heeft men hen genoodzaakt, zich op het vaste land neder te zetten; maar altijd bleef het water hun element, en welligt, dat zij daardoor hunne oude stoutmoedigheid behielden.

De Resident, die in 1831 nog het bestuur voerde in de Minahassa, had zeker goed gezien, toen hij den bedaarden, ernstigen RIEDEL aanbeval, zich onder dat volk te vestigen; terwijl SCHWARZ, meer landwaarts in, bezuiden het meer, overvloedig gelegenheid zou vinden om vele plaatsen te bezoeken en zijne werkzaamheden naar hartelust uit te breiden.

Wij hebben vroeger gezegd, dat er toen al christenen in de Minahassa waren; maar gij hebt wel begrepen, dat deze hunnen naam weinig eer aandeden. Een reiziger, die in 1842 den toestand schilderde, getuigt van hen, dat zij al de ondeugden en al het bijgeloof van de heidenen behouden hadden, en eigenlijk nog minder te achten waren, omdat zij meenden als christenen iets meer te zijn. Nu dat hebben alle zendelingen ondervonden, en

dat ondervinden zij hier en daar nog wel. Het naam-christendom heeft al heel wat kwaad berokkend in Indië, maar niet minder in Europa: het is het onkruid onder de tarwe. Voornoemde reiziger hoopte, dat het aankomend geslacht, dat toen tot christenen gevormd werd, betere vruchten voor de zendelingen zou dragen, »die daaraan onvermoeid sedert tien jaren werkzaam zijn.» »Doch'', schrijft hij verder, »zoolang de walian (de priesters) nog steeds hunne oude zeden blijven prediken en de heidensche gewoonten niet geheel zullen zijn ter zijde gesteld, twijfelen wij, of de goede wil dier heeren wel volkomen het doel zal bereiken, en het niet steeds een half werk zal blijven.»

De hoop van dien reiziger is vervuld en zijne vrees is beschaamd, als men bedenkt, dat de invloed der walian geheel verdwenen is, en niet vergeet, wat wij boven opmerkten, dat de doorwerking van het christendom altijd langzaam plaats heeft.

RIEDEL en SCHWARZ vonden dus het volk, zooals wij het in het vorige tijdvak leerden kennen: zij moesten van meet af aan beginnen in eene onbeschaafde, maar toch niet ordeloze maatschappij, onder landbouwers, die gemakkelijk in hunne behoeften konden voorzien. Natuurlijk konden de zendelingen hun verblijf niet nemen in eene of

andere inlandsche hut, vuil en onoogelijk, waar verscheidene huisgezinnen bijeen woonden: zij moesten zich een huis bouwen, en ofschoon daaraan geholpen, waar het gold hout te kappen en te slepen en waar ruwe handenarbeid gevorderd werd, ofschoon te Tondano althans enkelen gevonden werden, die het timmeren op inlandsche wijze verstonden, toch waren zij het, die de inlanders leerden, hoe nieuwe gereedschappen te gebruiken, en hoe een net en stevig huis te zetten.

Uit de geschiedenis der Minahassa blijkt, dat van toen af het getal inlanders, die geacht worden te kunnen timmeren, is toegenomen, dat de huizen der inlanders gaandeweg aanmerkelijk verbeterd zijn, dat de dorpen geregeld langs straatwegen worden aangelegd, dat in één woord, ieder reiziger, die sedert twintig jaren de Minahassa bezocht heeft, getuigt: zoo als het daar is, vindt men het nergens in Indië. De zendelingen hebben door voorbeeld en onderrigt onbegrijpelijk veel bijgedragen om de verbeteringen tot stand te brengen; maar, en dat moet niet vergeten worden, de Heeren ambtenaren, de Regering hebben ook niet stil gezeten; zij hebben hun gezag gebruikt, om de bevolking op dien weg te doen voortgaan, en zóó is hier gebleken, voor een ieder die zien wil, wat de zending en evenzeer, wat een goed bestuur ver-

mag. Hoe veel goeds kon in Indië tot stand komen, als overal zóó gewerkt, en zamengewerkt werd!

Nu begrijpt iedereen, dat huizen bouwen voor den zendeling slechts noodzakelijk voorwerk of, later, bijwerk is. Het is den zendeling om de menschen te doen; maar menschen kunnen niet met elkander verkeerē zonder te spreken, en als een vreemdeling tot ons komt, dan moet hij onze taal leeren, of hij komt nooit regt bij ons t'huis.

Er zijn welmeenende christenen, die zich voorstellen, dat men zóó maar naar de heidenen kan gaan, als men waarachtig geloof heeft; denken zij er wel aan, dat de zendeling de taal van het land moet leeren, dan achten zij dit »o! zoo gemakkelijk!" »Onze zeelui", zeggen sommigen, »kunnen immers ook met die zwarten praten!" Aan hunne spraak kan men zulke christenen kennen: die eukele woorden zijn voldoende om te toonen, dat zij over de dingen spreken, als de blinde over de kleuren. Onze zeelieden hebben geleerd, zich overal verstaanbaar te maken als zij iets te koopen of te verkoopen hebben; maar dat laat zich zelfs zonder spreken doen. Men had in die dagen te Tondano eene markt, daar bestond echter alleen ruilhandel, en soms kwam eene ruiling tot stand, zonder dat men elkander een woord toegesproken had. - »Zwarten!"

't is ook al een woord, dat wij aan gebrekkige kennis te danken hebben: er zijn maar enkele volken, die bepaald zwart zijn; de Portugezen leerden ze het eerst kennen op hunne reizen langs de kust van Afrika, en zelfs de Negers zijn niet overal zwart. — En »praten"! Spreken, duidelijk zijne gedachten uitdrukken, dat is iets meer dan praten: de zendeling dient iets meer te kunnen dan een praatje maken. Bij eenig nadenken zal men begrijpen, dat men geen zendeling is, zoolang men de taal van het volk niet grondig verstaat, alles kan zeggen wat men te zeggen heeft, en dat goed en gemakkelijk. Door geheel Indië wordt langs de kusten eene taal gesproken of liever in eene taal gepraat, die men de maleische noemt, en wie wat maleisch praat, kan zich ligt behelpen.

RIEDEL en SCHWARZ hadden dat Maleisch geleerd, en gebruikten het nu ook voor hunne Evangelieverkondiging. 't Is jammer, dat zij dit ooit gedaan hebben, want de Minahasser heeft eene eigene taal, het Alfoersch; en tegenwoordig zeggen de zendingen zelve: »'t Is jammer, dat men dat niet dadelijk gebruikt heeft bij het onderwijs; het zou veel inspanning gekost hebben om het goed te leeren, er boeken in te schrijven, enz.; maar wij zouden verder zijn." RIEDEL en SCHWARZ en ook latere zendingen hebben dat Alfoersch wel ge-

leerd, maar het Maleisch is in de Minabassa de taal van het onderwijs en van de Evangelieprediking geworden, even als het Hollandsch onder de frieschsprekende bevolking in ons vaderland, en dit laatste laat zich beter verdedigen dan het eerste. Intusschen blijven de Friezen, Friezen in hun hart, de Alfoeren verzaken hunnen landaard evenmin, en zoo moet het ook zijn! CHRISTUS blijft toch voor allen dezelfde.

De zendelingen hebben wel het meest bijgedragen, om het Maleisch, vooral in de binnenlanden van de Minabassa als de taal van het onderwijs in te voeren; en laat men nu het bezwaar, dat dit de volkstaal niet is, rusten, dan hebben zij daarin groote verdienste. Laat ons billijk zijn, en erkennen, dat het gemakkelijker is van achteren te zeggen, »men had anders moeten handelen", dan bij den aanvang het beste aan te grijpen.

Om nu het Maleisch als de taal voor de Evangelieprediking algemeen te kunnen gebruiken, moest men het de kinderen leeren, en daartoe waren scholen noodig, waar lezen en schrijven de voornaamste leervakken waren. Dat de kinderen op die scholen reeds vroeg van JEZUS hoorden, dat daar het gebed vóór en na den schooltijd niet verzuimd werd, dat men daar veel werk maakte van den zang, zoo noodig en opwekkend in de

christelijke zamenkomsten, dat men er lette op welvoegelijke kleeding, hoe eenvoudig dan ook, en zooveel mogelijk op zindelijkheid, orde en netheid, dat kon toch wel niet anders. Dat zoodoende de scholen tegelijk de kweekplaatsen voor de gemeente werden, en langzamerhand haren invloed deden gevoelen in het huisgezin en op het maatschappelijk leven, — dit maakt, dat wij de school nog altijd als de meest gezegende instelling in de Minahassa beschouwen, en dat wij er God voor moeten danken, dat Hij het den zendelingen in het hart gaf, aan deze een goed deel hunner kracht te wijden, zoodat zij daar aanvankelijk zelve onderwijs gaven, later zich vooral toedegden op de opleiding van inlandsche onderwijzers, en nooit hebben opgehouden de school te verzorgen en te steunen.

Wie de geschiedenis van een volk schrijft, behoort goed te letten op het huisgezin en op alles wat voor de opvoeding en het onderwijs van kinderen en jonge menschen gedaan wordt. Dit verdient nog veel meer de aandacht van den geschiedschrijver, dan de oorlogen, die de volken beroerd hebben. 't Is wel jammer, dat daaraan, vooral vroeger, zoo weinig gedacht werd. Het is bijna alsof de menschen van oorlogen geleefd hebben, en alsof van het andere niets te zeggen

viel. Wij hebben al op school geleerd, dat KAREL DE GROOTE veel voor het onderwijs der jeugd gedaan heeft, en van LUTHER weet iedereen, dat hij een school- zoo goed als een kerkhervormer geweest is; maar wat eigenlijk wel de school was en wat zij voor ons behoort te zijn, daaraan wordt niet veel gedacht, omdat wij daarvan niet veel geleerd hebben, en ook omdat de geldelijke en stoffelijke belangen in de eerste plaats in aanmerking komen: wij moeten immers leven, en onze kinderen moeten eens hun brood verdienen!

Lieve ouders! Bedenkt eens, hoe de Heer vóór zijn openlijk optreden een oud woord van Mozes heeft gebruikt: »De mensch leeft niet alleen van brood, maar van alles wat uit des Heeren mond uitgaat." En zijt gij van deze waarheid doordrongen, laat u dan ook nog eens door LUTHER onderrigten, waar hij de schoolopzieners voorhoudt, nadat hij hun gezegd heeft wat de kinderen zoo al op school moeten leeren: »Maar men behoort éénen dag, bijv. Zaterdag of Woensdag, vast te stellen, om den kinderen christelijk onderwijs te geven." De geschiedenis is eene voortreffelijke leermeesteres; jammer maar, dat die raadvrouw zoo weinig gekend en begrepen wordt.

De geschiedenis van het schoolonderwijs in de Minahassa, al loopt zij slechts over een 40tal jaren,

is leerzaam genoeg. Zal het u niet vervelen, als men u daarmede iets langer bezig houdt?

De zendelingen openden scholen, waar de kinderen Maleisch leerden lezen, omdat deze kundigheid hen eerst regt in staat stelde, om het godsdienstonderwijs te volgen, en later om de preek met vrucht aan te hooren. Hoe zagen er die scholen uit? Niet zeer nitlokkend, en al zou het onbillijk, ja dwaas zijn te verwachten, dat zij dadelijk aan de eischen van ons lager onderwijs hadden beantwoord, zij hadden toch beter kunnen wezen.

De bevolking zette een gebouwtje, dat niettegenstaande de raadgevingen van den zendeling maar zelden genoeg licht toeliet, en toch dikwijls tegen regen en togt weinig beschutte. De plat getreden aarde was de vloer; de banken waren gespleten boomstammen, ruw bekapt, op paaltjes vastgemaakt, maar dikwijls zoo, dat zij bij de minste beweging wiggelden; daarbij stonden zij langs de wanden, zoodat de meester in het midden stond, de kinderen elkander voortdurend in 't oog hadden. Tafels had men niet; moest er geschreven worden, dan knielden de kinderen voor de banken. Een schoolbord, werd nergens gevonden. Aan boeken en andere leermiddelen was soms een gebrek, om wanhopig te worden. De meesters waren aanvankelijk ongeoeffend, en allerminst berekend voor hunne

moeijelijke taak. De geschiedenis hangt hier een niet aanlokkelijk tafereel op. (1)

Toch hebben de kinderen in die scholen nog wel geleerd. Hoe kon dat? Omdat de onderwijzers een' goeden wil hadden, omdat er niet veel te gelijk geleerd werd, en omdat men vrij was van den waan, dat het genoeg is fraaie schoolgebouwen en knappe onderwijzers te hebben, al ontbreekt dan ook de vaderlijke toewijding, die toch bij den onderwijzer der jeugd onmogelijk gemist kan worden.

Met gebrekkige hulpmiddelen deed men veel; maar dat is geen reden, om het te prijzen, dat men zich met zulke gebrekkige middelen tevreden stelde. Nog veel minder mag men goedkeuren, dat het den zendelingen aan de noodige gelden ontbrak, om iets beters in 't leven te roepen. Een groot gebrek van de zending is altijd geweest en is het nog, dat men goedkoop wil werken. Weelde, opschik en vertoon, moeten worden uitgesloten; maar wat men doet, moet men goed doen.

(1) Zonderling genoeg is dit overgenomen als een beeld van de tegenwoordige inlandsche school in de Minahassa, in een overigens niet onaardig geschreven schoolboek, dat nu echter, zeker tegen de bedoeling van de schrijvers, onze Nederlandsche schooljeugd gelegenheid geeft, om eens hartelijk over zulke scholen te lagchen, en kan strekken, om de zending bij onze onderwijzers in minachting te brengen!

Regt gelukkig trof het, dat die eerste zendingen Duitschers en wel zingende Duitschers waren, die vader LUTHER's woorden ter harte namen, als deze zegt, dat een schoolmeester, die niet zingen kan, geen knip voor den neus waard is. Er werd op die scholen gezongen, zelfs met begeleiding van de fluit; want van de ambonsche scholen had men overgenomen, de jongens te leeren uit het zware riet fluiten te maken, en wel van drie verschillende, vastgestelde toonshoogten, zoodat de fluitspelers, een enkel valsch accoordje daargelaten, aardig harmonieerden, en de kinderen als van zelf meerstemmig begonnen te zingen. Verstaat deze en gene lezer dit niet; och, dat hij zich de moeite geve het zich te laten verklaren. Er wordt in ons land weinig gezongen, al wordt hier en daar onmanierlijk geschreeuwd; en toch waren de oude Hollanders bekend voor hunnen zang. Van waar dat dit thans zoo geheel anders is? Omdat de kindertjes in de wieg zoo weinig hooren zingen. In huisgezinnen, waar moeder en de oudere zusjes veel tot het wicht spreken, daar begint het te praten, zelfs vóór het nog loopt; en zingen moet het kind even vroeg, bijna nog vroeger leeren, omdat niet alleen het gehoor moet geoefend worden, maar ook de stem zich moet gewennen zuiver terug te geven, wat het oor met welgevallen hoort.

Moeders! Vaders! zingt toch veel met uwe kinderen. En gij, Volksmannen, die dit mogt lezen, stelt u toch niet voor, dat ooit een volkszang zal geboren worden uit uwe volkszangscholen, als gij niet begonnen zijt met ons volk de opgewektheid, den frisschen, vromen zin te helpen verwerven, die onder allerlei levensomstandigheden een lied op de lippen of althans in 't hart legt. Als uit elk huisgezin dagelijks een lofied, kan het zijn een danklied, opstijgt, als in elke werkplaats het lustig lied der gezellen vernomen wordt, als in onze bedehuizen schreeuwen in zingen verkeerd is, dan zijn wij op weg overal vrede en welwillendheid te zien heerschen, dan zijn de dagen der kroegen geteld, het huisgezin komt in waarde, en het Evangelie verkrijgt zijnen vrijen, ruimen loop.

Een zegen is het, dat de Minahassers hebben leeren zingen! Zegt het voort!

Hier herneemt de geschiedenis, onze leidsvrouw het woord, en verhaalt ons, dat de zendelingen weldra geen vrede hadden met hunne gebrekkige scholen, en vooral begrepen, dat de onderwijzers meer berekend moesten zijn voor hunne taak.

De moerids of huiskweekelingen, die zich door vatbaarheid en gedrag onderscheidden, waren tot nu toe, na eenige bijzondere voorbereiding tot onderwijzers aangesteld; men zag in, dat deze eene meer

zorgvuldige opleiding noodig hadden. Gaarne kwamen de Bestuurders van ons Genootschap de zendelingen te gemoet, toen deze verzochten om eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers in de Minahassa.

Er was toen juist in het Zendelinghuis een kweekeling, die, zelf onderwijzer, aan bijzondere bekwaamheid een' vurigen geest, onbezweken ijver en een' vromen zin paarde; deze werd bestemd om in de Minahassa zulk eene kweekschool te openen. Br. GRAAFLAND, want dezen bedoelen wij, vertrok in 1849 uit Nederland, en reeds in 1850 had hij te Sonder zijne kweekschool geopend. Maar o jammer! Dat ons gebrekkig menschenwerk altijd nog weêr door menschen, zelfs door goede menschen, iets gebrekkiger, indien maar niet bedorven moet worden! Br. GRAAFLAND vond aanvankelijk bij de zendelingen niet den steun, waarop hij in jeugdig vuur gerekend had. De jeugd is wel eens wat driftig, en de ouderdom is wel eens wat veel aan het oude gehecht! Dat kan men niet buiten rekening laten. Gelukkig als men nog gezind is elkander te verstaan; en omdat die gezindheid bij de Broeders bestond, en omdat de oudere in Br. GRAAFLAND meer en meer een' man leerden waarderen, die uitnemend voor zijne taak berekend was, heeft zich dit langzamerhand best geschikt; na

eenige jaren was men zóó ingenomen met de kweek-school, dat men die niet had willen missen, en tegenwoordig is zij, naar het algemeen gevoelen, onmisbaar.

Toch kon Br. GRAAFLAND niet te Sonder blijven. Een heerschzuchtig hoofd, welligt eenigszins met den »geweldigen jager" NIMROD te vergelijken, had zijne onderhoorigen bevolen hunne huizen op eene plaats te bouwen, waar hij hen onder bedwang had, maar waar de omliggende bergen de luchtverversching belemmerden. Zoo ontstonden daar gedurig ziekten, en GRAAFLAND's kweekelingen bleven daarvan niet verschoond. De kweekschool moest kwijnen, want hoezeer ziekte ook dienen kan, om den mensch tot hooger leven te vormen, de bloei van zulk eene inrigting is onmogelijk, als de kweekelingen niet in den regel gezond zijn: als een planthof nu en dan, of hier en daar een ziekelijk plantje vertoont, dan is dit geen bewijs voor de ongeschiktheid van den bodem; maar wie zal zijnen hof niet verleggen, als hij voortdurend met ziekte en versterf te worstelen heeft?

GRAAFLAND verhuisde naar Tanawangko, aan het zeestrand, en daar is tot heden onze kweekschool voor inlandsche onderwijzers gevestigd; van daar zijn een aantal onderwijzers uitgegaan, die beter dan hunne voorgangers voor de taak van het volks-onderwijs geschikt zijn.

Op deze kweekschool leeren de kweekelingen alles wat met eenige redelijkheid voor den inlandschen onderwijzer noodig kan geacht worden. De leer- vakken en den gang van het onderwijs hier op te geven zou ons te ver voeren, al willen wij onze Lezers, die hierin belang stellen, uitnoodigen ons Tijdschrift »Mededeelingen" er op na te slaan. Eén punt mogen wij echter niet onbesproken voorbij- gaan. De onderwijzers op onze genootschapsscho- len hebben altijd eene dubbele taak te vervullen gehad, eenigszins overeenkomstig die van onze Nederlandsche onderwijzers in vroegeren tijd.

Nadat de hervorming de behoefte aan godsdienstig onderwijs voor kinderen, aan godsdienst-onder- wijs voor de jeugd levendiger dan ooit had doen gevoelen en het gebleken was, dat noch de huis- vader, noch de predikant de regte geschiktheid had, kinderen te leeren wat zij van God en de geschiedenis van Israël hadden te weten, werd den schoolmeesters opgedragen zich met die gewigtige taak te belasten. Aanvankelijk ging dit zeer goed, altijd in aanmerking genomen de eeuw, waarin men leefde; maar dit werd bedorven, toen de overheid zich met de zorg voor kerk en school begon te belasten. Dat het eindelijk, vooral in de laatste helft der 18de eeuw, zeer gebrekkig werd, is genoeg bekend.

In de Minahassa zorgen de onderwijzers voor het godsdienst-onderwijs van hen, die tot het Christendom overgaan, vóór den Doop, en ook van hen, die, gedoopt zijnde, zich als Lidmaten aan de gemeente wenschen te verbinden. De zendelingen houden het toezigt op dit onderwijs. Zij bezoeken catechisaties en scholen, ondervragen de leerlingen en ontvangen de onderwijzers geregeld bij zich aan huis, om hen door gesprekken, soms ook door voortgezet onderwijs, op de hoogte van hunne taak te houden. Behalve het schoolonderwijs, dat echter alleen in de voormiddag-uren gegeven wordt, hebben de onderwijzers 's avonds hunne catechisaties.

Bovendien gaan zij 's Zondags de gemeente voor op de plaatsen, waar geen zendeling optreedt, en daar ieder zendeling van 10 tot 16 gemeenten heeft, en hij in den regel elken Zondag in twee van deze preekt, blijft de godsdienstoefening voor het grootste gedeelte aan de leiding van den onderwijzer overgelaten. Bij dit een en ander komen op vele plaatsen eenige gemeenteleden door de week zamen, om den Bijbel te lezen en te bespreken, en daar is het dan alweer de onderwijzer, die voorgaat. Wel is de onderwijzer een man van gewigt en beteekenis.

Nu moet bij het onderwijs op de kweekschool op dit alles gelet worden, en de kweekelingen verlaten deze niet, dan nadat zij bij de overige

kundigheden de noodige Bijbel- en Evangeliekennis verworven hebben. Br. GRAAFLAND had dus altijd eene gewigtige, maar ook zeer omvangrijke taak, waardoor hij al sedert vele jaren van alle gemeentewerk ontheven werd. De kweekschool telt gemiddeld 30 kweekelingen, een getal naauwelijks toereikend om in de behoeften van een 130tal scholen te voorzien. Genoot GRAAFLAND reeds sedert geruimen tijd de hulp van eenen inlandschen hulponderwijzer, thans heeft hij er twee. Hij was het, die de meeste school- en handboeken schreef, voor schoolkaarten van de Minahassa en van Neêrlandsch-indië zorgde en ook door anderen schriftelijken arbeid veel gedaan heeft, om ons met de menschen daar ginds en die menschen weêr met ons bekend te maken.

Toen het grootste gedeelte van de bevolking lezen kon, klaagden niet weinigen, dat zij geen boeken hadden buiten de schoolboeken en den Bijbel.

Het zou niet mogelijk geweest zijn, in korten tijd een genoegzaam getal nuttige en onderhoudende boeken te schrijven en te laten drukken; maar ook de menschen zouden geen geld genoeg gehad hebben, om ze te koopen. De zendeling GRAAFLAND dacht aan een ander middel: als men elke maand een blad uit kon geven, waarin niet alleen de zendingen schreven, maar waarin ook inlan-

ders, vooral de onderwijzers het hunne konden zeggen en mededeelen, dat zou het ware zijn; dan had men elke maand wat nieuws en wat nuttigs, dan zou het volk nog beter gaan begrijpen, waartoe het lezen dient, en dat behoefde zóóveel niet te kosten.

Nu achtte GRAAFLAND het niet zoo moeilijk zulk een blad te schrijven; maar het te laten drukken, dat was de zwaarigheid; daartoe was eene drukpers noodig, en in vroegere jaren had men er wel eene gehad, maar die was geheel onbruikbaar geworden. GRAAFLAND wist eenige vrienden van het Genootschap voor de zaak te winnen; vooral uit hunne bijdragen werd in 1867 eene pers naar de Minahassa gezonden; Br. BETINK, die te gelijk vertrok, zette haar te Tondano op, en reeds in 1868 verscheen de Tjahaja-siang (*de glans van het daglicht"), een blad, dat allerlei berigten bevat, waaraan is toegevoegd een ander over godsdienstige onderwerpen, en dat nu druk door alle standen gelezen wordt.

Br. BETINK, die sedert met de pers naar Tanawangko verhuisd is, kan dikwijls zijn werk niet af, omdat hij nu ook ander drukwerk krijgt. Voor een paar jaar moest hem eene tweede pers gezonden worden. En die gansche drukkerij levert nog geldelijk voordeel op, zoodat de Minahassa toont, dat

de drukpers die in Nederland zoo veel licht verspreid heeft, ook daar noodzakelijk geworden is, om in de geestelijke behoeften des volks te voorzien.

Toen nu het getal christenen al meer en meer geklommen was, en zeker 60 à 70000 bedroeg, meer dan twee derden van de bevolking, terwijl er een aantal streken waren, waar geen heidenen meer te vinden zijn, vroegen de zendelingen hulp bij het opzigt over de 150 gemeenten. Er werden inlandsche hulpzendelingen, Penoelongs heeten zij, aangesteld en door het Genootschap bezoldigd.

Toen bleek opnieuw, dat een Penoelong meer kennis van den Bijbel en het Evangelie dient te hebben, dan de gewone onderwijzer. In 1868 werd de kweekschool tot opleiding van inlandsche hulpzendelingen te Tomohon geopend, aan wier hoofd Br. WILKEN staat, die met Br. LOUWERIKX onderwijs geeft in de vakken, die de Penoelong noodig heeft, en die wij hier niet zullen opsommen. Genoeg zij het te vermelden, dat de inrigting aan het einde van 1875 een twintigtal hulpzendelingen voor de Minahassa bestemd en gedeeltelijk reeds werkzaam, had gevormd.

Veel, waarde Lezer! werd van uwe aandacht misschien zelfs van uw geduld gevorderd; maar vraag u eens af, of niet in dit gedeelte van de

geschiedenis der Minahassa op bijzondere wijze Gods weg met dit volk te zien is, dat in 40 jaren tijds uit een' staat van stompzinnigheid opklom tot eene verheldering van den geest, die behoefte doet gevoelen aan geestelijk voedsel. Zouden wij zelfs niet mogen zeggen: »'t Is te veel! In 400 jaren is ons eigen volk nog niet zoo ver vooruitgekomen! Past toch op, Broeders zendelingen, dat gij van de menschen niet te veel vergt!"

De school en het onderwijs hebben ons toch wel wat ver heen gevoerd, en het wordt tijd, dat wij een oog slaan op de gemeenten. Hoeveel zorg Br. HELLENDORP ook gedragen had, om het van ouds bestaande bijeen te houden door het doopen van de kinderen der christenen en de bediening van het Avondmaal, — voor het christelijk leven in de gemeenten had hij zoo goed als niets kunnen doen.

En die hadden het toch, o zoo noodig! Zou van onze gemeenten veel overblijven, als zij na de eerste stichting slechts van jaar tot jaar door een' predikant bezocht werden, en als er, in twee of drie eeuwen, tijden voorkwamen, dat men in 20 of 30 jaar geen predikant zag; als overigens de zorg voor de gemeentezaken, de prediking, het onderwijs waren overgelaten aan vrij

onkundige schoolmeesters, al waren die mannen ook nog zoo wel gezind? En toch zou het in een land als het onze zeker niet ontbreken aan christelijke mannen, die bij de huisvaders en huismoeders door Bijbellezingen en toespraken of door godsdienstige samenkomsten van verschillenden aard het godsdienstig leven zouden aankweeken. Hoe kan men echter hetzelfde verwachten in eene heidensche maatschappij, die de christenen duldt, omdat zij zich in den grond niet onderscheiden van de heidenen? Men begrijpt, dat het er jammerlijk zou uitzien.

Toen RIEDEL en SCHWARZ, eerst met hunne huisgenooten, later in een afzonderlijk gebouwtje meer openlijk op Zondag zamen kwamen, om zichzelven en de hunnen door gebed, gezang en een woord uit de Schrift te stichten en naar vaderlandsche wijze den dag des Heeren te vieren, gaf dit bij het volk eenig opzien, en uit nieuwsgierigheid kwamen men wel eens kijken; maar in niets liet men zich van zijne dagelijksche gewoonten en werkzaamheden afbrengen.

De Minahassers, zelfs de gedoopte christenen konden dagen en nachten feestvieren ter eere van hunne voorvaderen, maar van de christelijke samenkomsten hadden zij geen begrip; een Sabbath of een' Zondag kenden zij niet: alle dagen van de week

waren voor hen een. Men zegt, dat er steden in het christelijk Europa zijn, waar dit niet anders is; maar daar zijn dan toch altijd kerken, en daar bestaat dus gelegenheid om met de gemeente op te gaan.

Men kan ligt begrijpen, dat de zendelingen met innig leedgevoel zagen, hoe het onder dit volk toeging. Maar toch vooral te Tondano schaarden zich van tijd tot tijd enkele welgezinden uit de gedoopten om den zending; en daar kon men na eenige jaren eene vrij talrijke schare op Zondag in de kerk vinden; daar begon men genoeg te smaken in den omgang met den zending, en was deze voor de gemeenteleden wel eens heel streng, omdat hij wilde, dat zij zich van de heidenen zouden onderscheiden, men erkende, dat hij gelijk had, en onderwierp zich aan zijne voorschriften.

Zoo kon RIEDEL dan ook, reeds zes jaren na zijne aankomst, eene kerk bouwen, die 800 menschen kon bevatten, en die al vrij spoedig elken Zondag geregeld bezet was. Nog later is die kerk vergroot; tegenwoordig komen daar 's Zondags ongeveer 2000 menschen zamen en eene nieuwe kerk is in aanbouw. Zooals te Tondano ging het wat later te Langowan, waar Br. SCHWARZ woonde, en van tijd tot tijd zijn op alle plaatsen grootere

of kleinere kerkgebouwen gesticht, waarvan de laatste meestal door de week tot school dienen.

De kerken te Tomohon, te Kakas en op enkele plaatsen meer mogen gezien worden. Iets eigenaardigs bij sommige is, dat op hét plein bij de kerk een hooge paal staat, waaraan op Zondag de hollandsche vlag geheschen wordt. Vele gemeenten hebben hare kerkklok. Als deze voor de laatste maal luidt, ziet men gansche scharen, net gekleed naar het bedehuis opgaan, en als de voorganger optreedt, is de gemeente ordelijk gezeten, gereed om op hoogst gepaste wijze het lied aan te heffen, dat hij opgeeft, voorts is zij aandachtig bij preek en gebed.

Is het de tijd der nachtmaalsviering, dan staat, even als bij ons, de tafel in de kerk gedekt, en de tinnen schalen, bekens en kannen glinsteren u tegen. Te Tondano heeft men zelfs een zilveren avondmaalsstel. Heeft de Doopplegtigheid plaats, dan staat daar op een net tafeltje het doopbekken. Is er avondgodsdienstoefening, wat evenwel niet dikwijls gebeurt, dan zijn de kerken behoorlijk verlicht. En al die zaken, gelijk ook het herstel der kerken, worden bekostigd uit eene collecte, die wekelijks in de kerk gehouden wordt. Het spreekt van zelf, dat in kleine negerijen niet alles in volmaakte orde is, en dat er ook nog streken zijn, waar de meerderheid der bevolking heidensch gebleven is; maar men kan toch

zeggen, dat het christendom overal de overhand heeft.

En als dit nu eens alleen bleek uit de kerken en uit de openbare godsdienstoefening, dan zou dit zeker weinig te beteekenen hebben. Of als er alles eens niterlijk vertoon was, wat zou dat akelig zijn! Men hoort zoo wel eens van dezen en genen, die in Indië geweest is, dat het »allemaal gekheid" is, die menschen tot christenen te maken; dat zij veel gelukkiger zijn in hun' eigen' godsdienst, dan in den onzen; dat zij zich uit onverschilligheid of door overreding of uit navolging nog wel laten doopen, maar dat zij er dan niets beter om zijn.

Wie nagaat, hoe het christendom in de Minahassa zich gevestigd heeft, zal reeds dadelijk begrijpen, dat 't geen men elkander voorpraat van het doopen en het »overgaan tot onzen godsdienst", niet strookt met hetgeen daar heeft plaats gehad en nog plaats heeft. Wij zullen dit nog nader bezien; maar wie meent, dat eene gansche bevolking, omdat zij tot het christendom is overgegaan eene verzameling van »heiligen" is, in den zin, die soms door de goddeloozen daaraan gehecht wordt, dan toont men niets van de voortplanting van het Christendom te begrijpen. Men leze de brieven van PAULUS met het oog op de zedelijke

gesteldheid der eerste christenen, en men zal ligt bespeuren, dat in de gemeenten veel was, waarover de Apostel zich te bedroeven had; maar men zal ook zien, dat zij er ernstig naar streefden, om Christus te leven. Hoe? Dat zagen de heidenen in die dagen ook niet; van daar dat zij zulke dwaze en ergerlijke dingen van de christenen vertelden.

En zoo gaat het nog in onze dagen: Men is er soms op uit, de ergernissen, die ook in de gemeente des Heeren niet uit kunnen blijven, breed uit te meten, en in het schelste licht te plaatsen, en heeft geen oogen voor den handel en wandel van de stillen in den lande, die, door 't geloof, in God hunne kracht vinden, ook tegen de verzoekingender wereld. Het Evangelie is en blijft als het zuurdeesem, dat in de drie maten meels gelegd werd; het werkt stil, maar onweerstaanbaar.

Dan is er nog iets. Het christendom vordert niet, dat de mensch zijn dagelijksch bedrijf late varen. Denk eens aan de discipelen; hoe zij ook na de opstanding van den Heer gingen visschen, zeker wel, omdat zij in hun dagelijksch onderhoud moesten voorzien. En als Paulus, de groote Apostel, te Corinthe den kost verdiende met tentenmaken, dan bewijst dit, dat hij zelf niet al zijn' tijd doorbracht met geestelijken arbeid. De ware discipel van Christus is trouw ook in zijn dagelijksch bedrijf.

Z66 nu is het ook gesteld met de christenen in de Minahassa; zij gaan even als al hunne landgenooten naar den akker, zorgen voor het onderhoud hunner woningen en behartigen in alles het welzijn van hun gezin, maar natuurlijk naar 's lands wijze. De godsdienstigen gaan Zondags gaarne naar de kerk, en de onverschilligen blijven 't huis.

Het is niet de verdienste van het kerkgaan, dat hier in aanmerking komt, maar de begeerte om zich met de broeders en zusters te vereenigen in gemeenschappelijke Godsvereering en uit die zamenkomsten iets mede te nemen voor het hart en voor het leven. En als nu de zendelingen er nog al op aandrongen, dat men naar de kerk ging, dan was dit, om die begeerte op te wekken en aan te wakkeren.

Hebben de zendelingen zich wel eens beroepen op de Zondagswet, om het werken op dien dag van overheidswegen te beletten, dan was dit niet om eene zoogenaamde Sabbathsviering onder de bevolking in te voeren, maar om te bewerken, dat alle dingen met orde konden geschieden. De heidenen hebben zij nooit aan de zondagsviering willen onderwerpen, maar de christenen moesten weten en onthouden, dat dit voor ons de dag des Heeren is.

RIEDEL en SCHWARZ hebben nooit dwang of beloo-

ning gebruikt om de gemeenten te vergrooten; en de andere zendelingen hebben dit evenmin gedaan. Men moet zelfs zeggen, dat zij veel voorbereiding van de menschen vorderden.

Als men ziet, hoe de Roomschen in Indië bij hunne bekeering te werk gaan, onvoorbereid doopende wie slechts den Doop vraagt, als men bedenkt, dat zóó vóór 300 jaren vele heidenen in Indië door de Roomsche priesters tot het Christendom gebracht zijn, en dat deze tegenwoordig weër hetzelfde beginnen, dan zou men geneigd zijn tot de Protestantsche zendelingen te zeggen: »Mannen, broeders! Vergt toch niet te veel van de menschen!” Deze zullen echter altijd antwoorden: »Hoe zullen zij gelooven van welken zij niet gehoord hebben? Neen! zonder genoegzame voorbereiding zullen wij geen volwassenen doopen, en zonder voortgezet onderwijs zullen wij niemand tot lidmaat aannemen. Wij maken onderscheid, dat is waar, immers kunnen wij van jonge menschen meer kennis vorderen, terwijl wij bij de ouden van dagen uitsluitend op de geopenbaarde gezindheid van het hart zullen letten; maar de menschen te doopen, alleen om het getal onzer schapen te vermeerderen, dat doen wij niet.” Die woorden hebben de zendelingen altijd gestand gedaan.

De school is de plaats niet voor »onderwijs in den

godsdienst," maar de kweekplaats ter voorbereiding voor de gemeente. Heeft de jongen of het meisje de school met vrucht bezocht, dan vangt het werk aan van den godsdienstonderwijzer, die in de catechisatie de jeugdige hoofden en harten voorbereidt, om hen als jongelingen en jongedochters in staat te stellen de belijdenis af te leggen, die gevorderd wordt voor hunne aanneming tot lidmaten der gemeente. Zóó gaat het thans met alle kinderen van christen ouders, die reeds vroeg door den Doop bij de gemeente zijn opgenomen.

Maar aanvankelijk kon men met de heidenen zóó niet handelen, en evenmin thans ten aanzien van volwassen heidenen. Deze ontvangen, nadat zij de begeerte hebben geopenbaard om gedoopt te worden, twee à drie jaar onderwijs, terwijl intusschen gelet wordt op hun gedrag en hunne gezindheid. Dat doet de gemeente zelve, en 't gebeurt wel, dat zij daarbij zóó streng te werk gaat, dat de zendeling bemiddelend moet tusschen beiden komen. 't Gebeurt natuurlijk heel dikwijls, dat wie zich goed gehouden heeft gedurende den tijd zijner voorbereiding voor den Doop later tot onverschilligheid, indien niet tot ergér verval. Maar gaat het anders bij ons? Na den Doop wordt het onderwijs nog een paar jaar voortgezet, en dan volgt de openlijke belijdenis. Zoowel voor Doop als voor Belijdenis wordt

vooraf een onderzoek van den zendeling gevorderd.

In de meeste gemeenten heeft men oudsten, die met den onderwijzer en met den zendeling zoowel de stoffelijke als de geestelijke belangen behartigen. Dit gaat alweër beter op de eene plaats dan op de andere.

Vele gemeenteleden komen op een' avond door de week in de school, om met elkander een gedeelte van de Evangeliën te lezen, met gezang en gebed; zulk eene bijeenkomst heet kompoelan. Op den eersten Maandag van de maand wordt hier en daar de bidstond gehouden; dan wordt uitsluitend over de zending gesproken. Bij deze, maar ook bij andere gelegenheden, wordt gecollecteerd voor de zending, en in vele gemeenten is men begonnen er aan te denken, of ook de Minahassa niet hare zendelingen behoort te hebben. Bijbels, N. Testamenten, Gezangboeken koopt ieder voor zichzelf.

Ziedaar een vlugtig beeld van den staat der gemeenten, zooals zij eerst door het werk van RIEDEL en SCHWARZ, later door dat van de andere zendelingen geworden zijn. Niet minder dan bij onze vaderlandsche gemeenten kan deze inrigting beschouwd worden als de band en steun, de toevlugt en de oefenplaats voor allen, die lust hebben in de dingen van het Godsrijk, al levert zij geen

waarborg voor het geloof en den daarop berustenden wandel van ieder lid op zichzelf. Boven de betrekking tot de gemeente staat voor iederen christen de persoonlijke gemeenschap met Jezus Christus, en door hem met den Vader.

Hebben wij u een beeld van de school en van de gemeente doen zien, gij zult zeker ook wel eens willen hooren wat die school en die kerk voor de Minahassa hebben opgeleverd. Laat ons daartoe de reizigers raadplegen, die van tijd tot tijd de Minahassa bezochten, en ons hunne indrukken mededeelden.

In 1839 was daar de luitenant ter zee C. W. M. VAN DE VELDE, die bekend is als een bekwaam teekenaar en schrijver. Hij gaf ons eenige schoone platen, o. a. gezigten in de Minahassa voorstellende. Met opgetogenheid beschrijft hij de schoone natuur; maar wij hebben thans geen gelegenheid om ons met natuurtooneelen bezig te houden; in de woning van den zendeling willen wij hem volgen. Hij zegt: »Het was reeds middag, toen ik aan het huis van den zendeling RIEDEL, den eenigen te Tondano woonachtigen Europeaan afstapte. Deze waardige man ontving mij met eene gastvrijheid, zooals ik nergens elders heb ondervonden. Zijne eerste zorg was, mij door allerlei verkwikkingen

van den vermoeijenden togt te herstellen. De heerlijkste kropsla, doperwt en aardappelen, tuinvruchten, door den heer RIEDEL zelven aangekweekt, werden opgedischt, en terwijl zijn aangenaam onderhoud de spijsen vergezelde, gevoelde ik den weldadigen invloed der koele berglucht, die mij weldra alle vermoeidheid deed vergeten. Na den maaltijd gingen wij eene wandeling doen door de negerij." De luitenant beschrijft ons de huizen, zooals zij toen nog, naar den ouden trant op palen stonden, en door verscheidene huisgezinnen bewoond werden.

»Wij bezochten de christenkerk, door de inboorlingen zelven gebouwd en de school" . . . »De zendeling was toen sedert zeven jaren alhier aan zijne gewigtige taak werkzaam geweest; al de moeite en inspanning, daaraan verknocht, had hij gevonden, doch hij mogt zich thans ook met regt verheugen, dat reeds 600 Alfoeren van hem den H. Doop ontvangen en tot deugdzame christenen waren gevormd." . . . »Ik zou bezwaarlijk kunnen zeggen, wat mij dezen enkelen dag het meest had doen genieten. De verhevene natuurtooneelen hadden mij diep getroffen; dat alles deed mij gewis den Schepper van het heelal verheerlijken; maar het was niet minder schoon en groot, den waardigen arbeider des geloofs, omringd door zijne goede en lieve kinderen, die met gespannen aan-

dacht naar hem luisterden, woorden te hooren niten, die van ware dankbaarheid en liefde voor den Hemelschen Vader overvloedigen. Voorzeker ook daar, in het stille woonvertrek, werd God verheerlijkt!"

Het Genootschapsbestuur had intusschen in 1847 den man afgevaardigd, die ons in een uitvoerig werk zijne bevindingen van het zendingwerk heeft medegedeeld. Ds. L. J. VAN RHIJN vertrok, als Inspector, in 1847 uit Nederland, en was in 1848 eenigen tijd in de Minahassa.

Hij vond daar, behalve RIEDEL en SCHWARZ, den zendeling HERRMANN, die zich in 1836 te Amoerang gevestigd had; dat was eene groote negerij met 3000 zielen, waaronder bijna 1000 gedoopte naamchristenen; maar het was er akelig gesteld met de zedelijkheid, en HERRMANN kon eerst in 1839 met zes lidmaten het H. Avondmaal viere. Eerst sedert 1842 begon de toestand te verbeteren; hoewel Amoerang zelf daartoe niet veel bijdroeg: het waren enkele negerijen in den uitgestreken werkkring van Br. HERRMANN gelegen, die hem vrengd bereidden door ontwakend christelijk leven.

Br. WILKEN, was toen sedert 1843 te Tomohon aan 't werk. Eindelijk vond de Inspector nog te Menado den zendeling LINEMANN, die sedert 1846 de aldaar opengevallen predikantsplaats vervulde.

Het optreden van den Inspector en van zijn reisgenoot Br. JELLESMA; heeft een' gunstigen invloed gehad, zoo op de zendelingen als op de bevolking. Met hooge ingenomenheid heeft hij getuigd van het werk der eersten en van de gezindheid van de inlanders, vooral van de inlandsche christenen.

Maar wij kunnen ons niet onthouden van hier de woorden van eenen zeer ouden Alfoer over te nemen, ons door Ds. VAN RIJN medegedeeld. Nadat anderen getuigd hadden van de waarde, die het Evangelie voor henzelfen en anderen had, ter vertroosting en bemoediging, zeide deze grijsaard: »Van wat die anderen daar gezegd hebben, kan ik het best getuigenis geven; want ik ben de oudste van deze allen. De Compagnie (d. i. de Nederlandsche regering) straft de dieven en moordenaars; dat is goed - daarvan was het hier te voren vol; maar het kwaad, dat binnen in de harten zit, dat kan de Compagnie niet zien, veel minder bereiken of straffen; doch nu weten wij, dat er een God daar boven leeft, die alles ziet en hoort, en toornt over het booze der menschen, daarom beginnen wij het nu vrijwillig te laten, uit vreeze voor Hem. De Compagnie heeft ons gebracht geld en linnen, die wij vroeger niet kenden; 't zijn goede dingen; maar

deze tolk Gods (wijzende op RIEDEL) heeft ons nog wat beters gebracht: de blijde boodschap, dat de Heer Jezus ook voor ons, arme, blinde Alfoeren, in de wereld is gekomen, en zijn dierbaar bloed ook voor onze zonden vergoten heeft; dat is nu ook mijne eenige troost en vreugde; want gelijk ik de oudste ben van dezen, zoo ben ik ook de grootste zondaar van hen allen; jaren lang heb ik de menschen bedrogen, anderen gedood of helpen dooden, met één woord den duivel gediend, ja ik was een regte priester des satans; maar nog ter goeder ure heeft Gods Heilige Geest, door het onderwijs van dezen man, mijne ziel gered - nu dien ik den Heer JEZUS; nu weet ik, dat Hij ook voor mij, ouden zondaar, Zijn bloed op Golgotha heeft vergoten, dat Hij ook mij wil opnemen in den hemel, en wanneer Hij mij nu roept, dat welhaast zijn zal, ben ik van harte gereed; ik antwoord: ja, Heer! ik kom; en ik ga met blijdschap."

Verwondert men zich over zóóveel bespraaktheid, men wete, dat de Alfoeren, gelijk vele natuervolken, eene groote gemakkelijkheid hebben om hunne gedachten uit te drukken. Men wachte zich echter naar dergelijke redenen den mensch, veel minder het gansche volk te beoordeelen. Dit wordt wel eens te veel gedaan, en daardoor maakt men zich verkeerde voorstellingen van de uitwerking

der Evangelieprediking. Door oudere zendelingen wordt daartegen wel eens gewaarschuwd. En toch! Zou iemand kunnen meenen, dat waar zulke woorden gesproken worden, de Geest van CHRISTUS ten eenenmale ontbreekt? Wie zóó dacht, zou toonen weinig te verstaan van de werking des Evangelies op 's menschen hart, van den invloed, dien het door de tijden heen op den ganschen toestand der maatschappij heeft.

Meer en meer werd de Minahassa door belangstellende reizigers bezocht. Het zou ons te voeren, als wij hier allen sprekende wilden invoeren; wij kunnen alleen verzekeren, dat zij als uit éénen mond hunne verbazing uitspreken over alles wat zij zagen, zoo geheel anders dan in andere streken van Indië, dan zelfs op Java. Leest men hunne beschrijvingen van de meeste negerijen, dan krijgt men den indruk van welvaart, orde, welvoegelijkheid, en waar zij de christennegerijen met de heidensche vergelijken, daar spreken zij van een verschil als van dag en nacht. De christenen komen dan ook net gekleed in de bijeenkomsten, al hebben zij de gewoonte zich bij hun werk van de oude alboersche kleeding te bedienen. De reiziger wordt overal vriendelijk ontvangen, en met open oog groet men hem, altijd gereed hem te woord te staan. In 1874 was er eene tentoon-

stelling van vee in de Minahassa; daar waren op den eersten dag ruim 2500 inlanders, tegen betaling van een gering toegangsgeld, en den tweeden dag, toen de toegang voor ieder vrij was, 5000 inlanders bijeen, en dat van verschillende stammen. Allen waren net gekleed en gedroegen zich, onder gepaste vrolijkheid, met de grootste betamelijkheid; het ging er niet toe, zoo als onlangs nog na eene vee-tentoonstelling hier te lande.

Vraagt nu iemand, wat dit te beduiden heeft, dan is het antwoord daarop: zeer veel! Voor 40 jaren en nog veel later zouden de stammen elkander niet ontmoet hebben, dan om oorlog te voeren; men denke aan de overleveringen; men zou elkander niet verstaan hebben, en niet hebben willen verstaan; men zou zich wel gewacht hebben zijn vee naar eene andere negerij te vervoeren, omdat men wist, dat men het dan kwijt was. Er zouden zeker fosso's gegeven zijn, men zou den vogel hebben moeten hooren! Maar neen! zulk eene bijeenkomst zou volstrekt onmogelijk geweest zijn, omdat zij ten eenemale streed tegen de adat, de volksgewoonte. Teregt is de tentoonstelling te Tomohon als een welsprekend bewijs beschouwd, dat de Minahassa niet langer geteld kan worden onder de landen, waar de beschaving ontbreekt. Met hooge ingenomenheid zeggen wij: ook de

tentoonstelling heeft getuigt, dat het Evangelie zijnen invloed op het volk heeft doen gelden.

Maar hier moeten wij stilstaan bij feiten, die wij Nederlanders ook niet mogen vergeten: de Regering heeft zich, met enkele uitzonderingen, in de Minahassa doen kennen als eene christelijke Regering. O, dat zegt zóó veel! Eene christelijke Regering behoeft niet mede te werken aan de Evangelieverkondiging; zij behoeft niet hare zendingen of Evangelieboden uit te zenden; dat zou zelfs ongepast zijn: het is het werk der gemeente. Eene christelijke Regering is eene zoodanige, die christelijk handelt, die dus ook niemand bemoeijelijkt om zijne godsdienstige overtuiging, die daarin den mohammedaan en den heiden eerbiedigt; maar die toont, dat zij van een volk uitgaat waar de geest van CHRISTUS heerscht.

Wij zagen reeds, dat de Resident, bij de aankomst van RIEDEL en SCHWARZ, de vestiging van deze zendelingen bevorderde. De meeste latere Residenten hebben getoond, het werk der zendingen op prijs te stellen, even als de reizigers. 't Is wel eens gebeurd, dat een Resident maatregelen nam, die het werk der zendingen bemoeijelijkten, maar nooit heeft dat lang geduurd. Een dezer Heeren meende, dat de zendingen het volk te streng behandelden, dat zij het zijne vrolijke stemming

benamen; hij meende, dat er meer gedanst en feest gevierd moest worden. De Hooge Regering heeft intusschen getoond, dat zij begreep, dat heidensch dansen en feestvieren onmogelijk bevorderlijk kon zijn aan volksgeluk, en zij heeft dien Resident, hoe verdienstelijk overigens, verplaatst. Een ander meende, dat de Regering niet te letten had op de verordeningen tot viering van den Zondag, en dat men het volk op dien dag even goed aan het werk moest stellen, als op andere dagen van de week. Een vertoog van de zendelingen was genoeg, om den rustdag te doen in acht nemen.

Maar Residenten als de Heeren SCHEERIUS, JANSEN, BOSSCHER, VAN DEIJNSE, VAN DER CRAB en MUSCHENBROEK hebben het gewigt begrepen, dat de Evangelieverkondiging voor de Minahassa had. De Regering heeft onlangs begrepen, dat de Minahassa een christenland is, en door het aanstellen van drie Hulppredikers getoond, ook voor de christengemeente in de Minahassa te willen doen, wat elders voor de inlandsche christenen geschiedt.

De Regering heeft overigens ook gezorgd, dat de Minahassa overal toegankelijk is, door het aanleggen van wegen; zij heeft markten geopend, waar de bevolking hare waren te koop kan stellen. Zij heeft de ongeschikte Opzieners vervangen door

europesche Contrôleurs. Zeer zeker zouden wij wel meer en veel nog wel wenschen, maar zouden wij het goede niet erkennen, omdat wij het beste nog niet verkregen hebben, of omdat er nog aan ontbreekt? Wij willen voor ditmaal in de geschiedenis van de Minahassa niet opnemen de bezwaren, die wij hebben, vooral ten aanzien van de scholen, waartoe zou dit in een zoo kort overzicht dienen?

Vergeten worde intusschen ook niet, dat de Minahassers reeds sedert vele jaren verplicht zijn koffij te leveren aan het Gouvernement, dat daaruit aanzienlijke voordeelen voor ons land voortspruiten, en dat de Minahasser dus ook wel aanspraak zou mogen maken op verbeteringen, die den bloei van zijne maatschappij nog op andere wijze konden bevorderen. Ieder, die het met deze goede bevolking wel meent, ziet deze met belangstelling te gemoet.

De zendelingen hebben ons van tijd tot tijd enkele inlanders in hunnen handel en wandel doen kennen; men kan er van gelezen hebben in onze Maandberigten, in de kleine stukjes van het Vrouwenhulpgeenootschap, in de brieven van BROUWER. Wie FRITS GEORGE gekend heeft, dien wij voor kort in onze Maandberigten gedachten, wie andere Alfoeren ontmoette, die gedurende eenigen tijd in ons midden waren, zal iets meer voor die menschen gevoelen,

dan voor volksstammen, wier namen men naauwelijks onthouden kan. Zij zijn onze Broeders, door volksbelang, door het gemeenschappelijk geloof in JEZUS CHRISTUS aan ons verbonden. De Heer geve, dat het zoo blijve, en bij ons gansche volk, althans bij onze geloofsgenooten meer en meer zoo worde!

Ten slotte willen wij nog in deze geschiedenis kortweg de zendelingen vermelden, die achtereenvolgens in de Minahassa gewerkt hebben. De Inspector plaatste er in 1848 den zendeling F. HARTIG, sedert 1834 op verschillende posten in dienst van het Genootschap werkzaam. Deze vond te Kema een akker, vol distelen, en toen hij reeds in 1854 overleed, had hij nog niet veel vrucht op zijn werk gezien. In 1849 aanvaardde Br. S. ULFERS zijn werkkring te Koemelembocaaï, alwaar hij tot nogtoe gezegend werkzaam is, ofschoon zijne doofheid hem in de laatste jaren belemmert, en het alleen zijn geloof en zijne wakkerheid is, die hem, op reeds gevorderden leeftijd, staande houden.

In hetzelfde jaar begon Br. R. BOSSERT zijn werk te Tanawangko. Daar in 1854 zijne diensten op Ambon gevorderd werden, verliet hij dezen werkkring, en werd daar toen vervangen door Br. N. GRAAFLAND, over wien wij boven reeds het noodige gezegd hebben.

Toen Br. RIEDEL zwak en ongeschikt werd voor

zijne taak, werd hem te Tondano Br. W. Noor tot medearbeider gegeven, die te gelijk met Br. GRAARLAND uit Nederland vertrokken was. Deze jeugdige Broeder deed de beste verwachtingen van zijn' arbeid koesteren, en zeer moesten wij het betreuren, dat hij reeds in 1853 tot hooger leven werd opgeroepen. Nog leefde Br. RIEDEL, die eerst in 1860 stierf, en Br. ROOKER toen te Bonthain, in het gebied van Makassar werkzaam, vatte in 1854 het werk van Br. NOOR op. Deze bleef sedert met grooten ijver en naauwgezetheid voor de gemeenten, die bijna allen als gevestigd konden beschouwd worden, doen wat slechts zijne hand te doen vindt. Hij is thans een van de Hulppredikers, en daardoor zijn zijne gemeenten gekomen onder het bestuur van de Protestantsche kerken in Neêrlandsch-indië.

In 1857 aanvaarde Br. H. J. TENDELOO den werkring van Amoerang, reeds sedert 1852 opengevallen door het overlijden van Br. HEREMANN. In 1861 werd deze Broeder verplaatst naar Kema; daar hem echter spoedig bleek, dat deze strandplaats wel allerm minst geschikt was voor het zendingwerk, en het toezigt op de overige gemeenten eene verplaatsing meer binnenslands noodig maakte, vestigde hij zich te Ajermadidi. Br. TENDELOO, thans ook Hulpprediker, heeft een zeer uitgebreid arbeidsveld, waar, zoo te zeggen, geen heidenen

gevonden worden, maar waar daarom niet minder te doen is, vooral omdat in 1851 ten gevolge van eene buitengewone beweging, niet minder dan 10000 inlanders van dat district (Toncea) er op aandrongen gedoopt te worden, en Br. LINEMANN genoodzaakt was aan dien aandrang gevolg te geven.

In 1859 was de voortreffelijke J. G. SCHWARZ door den dood midden uit zijn werk gerukt, en het Bestuur des Genootschaps vaardigde als zijn opvolger af Br. SCHAAFSMA. Ook deze heeft met veel ijver te Langowan gewerkt, toen hij zich echter in 1869 gedrongen gevoelde herwaarts te komen, werd Br. M. BROUWER tijdelijk tot zijn opvolger benoemd. Deze, ofschoon oorspronkelijk voor Bolaäng-Mongondou bestemd, kreeg ons verlof, toen Br. SCHAAFSMA niet terug keerde, zich aan deze gemeenten, die zich zeer gehecht aan hem betoonden, voor goed te verbinden. Ook hij werd verleden jaar tot Hulpprediker benoemd.

Br. TENDELOO werd, na zijn vertrek van Amoerang aldaar vervangen door Br. C. J. VAN DE LIEFDE (1861), van wien wij op grond van zijne persoonlijkheid vertrouwen, dat hij nuttig werkzaam is.

Br. J. A. F. SCHWARZ, de zoon van den zendeling van Langowan, gelijktijdig met Br. VAN DE LIEFDE uit Nederland vertrokken, opende in 1861 een' nieuwen zendingpost te Sonder. Hij is voornamelijk

bekend door de reis, die hij met Br. WILKEN deed naar Bolaäng-Mongondou.

Een jaar later vestigde Br. N. J. WIERSMA zich te Ratahan, een' anderen nieuwen zendingpost in eene streek, waar tot op dien tijd (1862) nog niet gewerkt was.

Br. M. VAN DE WALL heeft slechts korten tijd te Talawaän, in het bovengenoemde district Toncea gewerkt, toen hij wegens eene ziekte van zijne echtgenoot, die voor haar de reis naar Nederland volstrekt noodzakelijk maakte, de Minahassa verliet, om later, met goedvinden van ons Bestuur, als hulpprediker in dienst van het Gouvernement over te gaan.

Gelijk wij boven reeds zagen, werd Br. H. BETTINK in 1867 uitgezonden, voornamelijk om de zorg voor de drukkerij op zich te nemen. Br. LOUWERIER vertrok in hetzelfde jaar, om Br. WILKEN op de kweekschool voor inlandsche Voorgangers terzijde te staan. Beide laatstgenoemde broeders hebben buitendien eenige gemeenten te verzorgen.

Br. DE LANGE, die nog altijd tijdelijk in de Minahassa is, kan onder het getal der minahassische zendelingen niet gerekend worden. Hij nam deel aan de tweede reis, die Br. SCHWARZ verleden jaar (1875) naar Bolaäng-Mongondou deed.

Als nu onze lezers de »Gedachtenisplaat, uitgegeven bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan des Genootschaps" nog in bezit hebben, dan zullen zij op de kaart, in 't midden, de bovengenoemde plaatsen kunnen vinden, en de teekeningen op die plaat zullen moeten dienen, om de voorstelling, die zij zich van de Minahassa maken, eenigszins te verduidelijken.

Heeft de geschiedenis der Minahassa zoo zeer de belangstelling van eenige onzer lezers gewekt, dat zij zich eenige kosten willen getroosten, dan bevelen wij hun aan het groote werk van Br. N. GRAATLAND, getiteld: »de Minahassa, haar verleden en haar tegenwoordige toestand", te lezen.

Met de bede, dat de Hemelsche Vader den arbeid onzer zendelingen en van ons gansche Genootschap verder zegene, en dat onze Broeders en Zusters in den Heer gedurig beter zullen beseffen van hoeveel belang het is, dat ieder naar zijne krachten en gaven medewerke aan de uitbreiding van het Godsrijk, leggen wij voor ditmaal de pen neder.

Bij M. WIJT & ZONEN, Drukkers van het Nederlandsch
Zendinggenootschap worden ook nitgegeven de
volgende Kleine Stukjes:

Cents.	Cents.
1. Evang. herin. aan kranken 10	Afrikaner..... 07½
2. Over het nuttig kerkgaan.. 07½	36. Waarschuwing tegen het
3. Over h. doen van belijdenis 07½	kwaadspreken..... 07½
4. Een woord voor menschen,	37. Iets over de zelfkennis.... 15
die niet ter kerk kunn. gaan 07½	38. Een woord v. onderrigt en
5. Het Christend. beschaamd	troost in sterfhuizen..... 20
door Heidenen..... 10	39. Men doet niet wat men kan 12½
6. Evangelische herinneringen	40. Christelijke onderrigt. tot
aan bedroefden..... 15	moed en hope..... 15
7. Evangelische herinneringen	41. Waarom word ik niet beter? 17½
aan vaders en moeders.... 15	42. Wie zijn hier op aarde de
8. Een woord aan vaders en	gelukkigste menschen? ... 15
moeders over den Doop... 03	43. Gedenk te sterven..... 15
9. Over het allerbeste Boek.. 07½	44. Het voorbidd. een pligt der
10. Onderw. over h. Bijbel lezen 20	christelijke liefde..... 12½
11. Het leven v. den Heer Jezus 17½	45. Opw. tot getrouwe deelne-
12. Iets over het Avondmaal... 12½	ming in het Maandel. Geb. 17
13. Opwekk. tot de huisselijke	46. Troostw. voor Christenen
Godsdienst..... 12½	in alle wederwaardigheden. 15
14. Zamenspr. tuss. drie vrien-	47. Bijbelsch leesb. v. kranken. 15
den over de Wedergeboorte 07½	48. Iets nit het leven van Felix
15. Het leven v. William Kelly 10	Neff, Pred. der Waldenzen. 20
16. Drie zamenspr. tusschen	49. Het geloof in den Heer Je-
een' Leeraar en een Huism. 10	zus Christus, naar Job. VI. 20
17. Het dorp Eerenhoef..... 20	50. De christelijke oefenschool. 20
18. Het nadeel van het bij de	51. De goede Herder..... 17½
straat loopen der kinderen. 12½	52. Bijbelsch onderwijs over
19. Niet herdrukt..... —	's menschen bekeering.... 17½
20. Iets v. herstelden u. krankh. 12½	53. Genade en pligt..... 17½
21. Iets voor gevangenen..... 25	54. Gesch. aan allen, die Gods
22. Geschenk der christ. liefde	woord mogen hooren..... 17½
voor kinderen..... 20	55. De Zelfbeproeving..... 17½
23. Geschenk voor lidmaten der	56. Het wandelen als kinderen
christelijke kerk..... 15	des lichts..... 17½
24. Heb ik wel genoeg voor de	57. Het beste voorbeeld..... 17½
eeuwigheid?..... 12½	58. Iets over het geweten.... 17½
25. Tweede geschenk der christe-	59. Christel. godsvrucht geen
lijke liefde voor kinderen 15	dweeperij..... 17½
26. Voor dienstboden..... 17½	60. Het leven van Joh. Eliot.. 17½
27. Over de feesten..... 12½	61. Een woord over onzen gees-
28. Iets voor armen..... 07½	telijken wasdom..... 12½
29. Jezus, de geneesmeester	62. De Christen..... 15
van kranken..... 10	63. Aanprijzing van een god-
30. Evangelische herinneringen	vruchtig huiselijk leven... 15
aan oude lieden..... 15	64. Herin. van een dorpsleeraar 12½
31. Verz. van leerzame brieven	65. Wenken omtrent het gebrek
en opwekkende verhalen.. 12½	aan schuldgevoel..... 15
32. Opw. tot weltevredenheid. 12½	66. Handl. tot de algem. kaart
33. Een g. woord aan Christen-	der christ. zendingsposten. 30
ouders over de opvoeding.. 15	67. De wederzijdsche pligten in
34. Franke, de kracht des gel.. 12½	het christelijk leven..... 17½
35. Schets van het leven van	68. De ware vooruitgang..... 10

	Cents.		Cents.
69. Gods hoogheid en der menschen geringheid.....	10	95. Een Zendingseest in de Heidenwereld.....	10
70. Hoe wil de Heer dat zijne discipelenomtrent Hem zullen gezind zijn en handelen	10	96. Zaligheid.....	10
71. Godsdienstigheid uit nood.	10	97. God, onze Heilige Vader...	12½
72. Bidt zonder ophouden....	12½	98. Godsl ankmoed, ons behoud.	7½
73. Het beste Avondmaalskleed	12½	99. De parel van groote waarde.	7½
74. Daniël.....	20	100. Leef ik als een christen?	7½
75. De beste fakkel.....	10	101. Terugbl. van eene Zendingz.	7½
76. De vriendschap der wereld	08	102. Een werk Gods.....	10
77. Wat doet men voor Israël?	12½	103. Uit de gesch. van een Gezang	7½
78. Maria, de moeder d. Heeren	17½	104. Christend. op de Sandw - Eil.	10
79. De levensav. v. vad. Jacob.	12½	105. Tweedracht over Jezus...	7½
80. Het liefhebb. der verschijning van Christus.....	09	106. Nederl. Oost-Indie en het Ned. Zendelinggenootschap	45
81. Geef ons heden ons dagelijksch brood.....	12½	107. Saul, een treurig beeld v.d. ontwikkelingsgang der zonde	10
82. Uitwendige godsdienstigh. zonder godsd. des harten.	12½	108. Ned. Oost-Indie en het Ned. Zendelingen. 2e st., 1e ged.	10
83. Het vertrouwen op God..	12½	109. Rizpa, of de liefde eener moeder.....	10
84. De oudste psalm.....	12½		
85. Gebedsverhooring.....	12½		
86. Zelfverloochening.....	12½		
87. De hooge, alles te boven gaande waarde der liefde..	15		
88. Drie eischen des christelijken levens.....	10		
89. Niet in tel..	7½		
90. Onze aardsche levenstaak.	10		
91. Nalatigheid ..	10		
92. Bethanië.....	12½		
93. Een deksel op het hart..	10		
94. Een Nieuwe Zendingkaart.	40		

Bij de Drukkers en Boekverkoopers M. WIJT & ZONEN, zijn verkrijgbaar de volgende Kleine Stukjes

	Cents.		Cents.
1. Peter Lobeck	15	49. Als God werkt, wie zal	
2. De welbestede stuiver.....	10	dan keeren?	15
3. De wever uit Welsh	07½	50. De Soldaten-dochter.....	
4. De kleine bewoner van het		51. Het gelukkige sterf bed....	10
Auvergnésche Gebergte.....	10	52. De weg en het middel	15
5. Arme Sara	04	53. De gast zonder bruiloftskl. .	07½
6. De jonge Hutbewoonster... 22½		54. Treffend voorbeeld	07½
7. Opwekking te Eiferfeld....	05	55. Levensschets v. Blumhardt. .	15
8. De Iersche boer.....	10	56. Hadara.....	04
9. Elisabeth Cunningham.....	15	57. De oude geneesheer	10
10. John Robins, de matroos... 10		58. De roepstem des Heeren... 15	
11. Uitbreiding der Parabel enz. 10		59. Anna Walsh	07½
12. Kolonel Jacob Gardiner.... 15½		60. Eerste zend. te St. Thomas. .	15
13. De Stroopers-dochter.....	10	61. Thirza.....	20
14. De Bode met goede tijding. 15		62. Vroege godsvrucht	07½
15. Jansje Allau	15	63. De Russische kleermaker..	07½
16. Zonderlinge tusschenkomst		64. Kenmerk. v. een kind Gods. .	07½
der Voorzienigheid.....	07	65. Overtuiging verwaarloosd.. 12½	
17. Levensber. van Amelia Gale 07½		66. Woord aan jonge moeders..	07½
18. Sara Hill.....	12½	67. De onbekende zending ..	04
19. De geschied. van MarySmith 12½		68. Mevrouw Rumpff.	10
20. De Dorps-predikant	10	69. Opmerkelijke leiding Gods 07	
21. De waarheid van het Evang. 10		70. Een nieuw traktaatje	10
22. Kracht des geloofs	10	71. De vrome landman	07½
23. Herman de houthakker.... 12½		72. Ged. over de eeuwigheid ..	07½
24. Laatste uren v. John Cowper 10		73. Maria	10
25. Het einde van den tijd.... 10		74. William	07½
26. Wat God bewaart, is wel		75. De Christen in het gasthuis 03	
bewaard	15	76. Lord Teignmouth	10
27. Wie zijt gij? Wat hebt gij		77. Leven van Schwartz ..	08
te doen?	10	78. Wie zoekt die vindt	05
28. De weêrhaan van het kasteel 12½		79. Levensb. van een' soldaat ..	05
29. Eben-Haûzer in Latakko... 10		80. Pacalsdorp	07½
30. Indiaansche bekeerlingen.. 10		81. Onnoodige zorgen	04
31. De Christen-feesten.....	05	82. Zachêus	08
32. Verhaal van 2 predikers... 07½		83. De twee bureu	10
33. De tijd en de eeuwigheid. 10		84. Bekeering v. A. H. Franke. .	04
34. Kort en heilzaam berigt... 10		85. Blandina	07½
35. Johan Coenraad Ter Linden 07½		86. Bede van een grijsaard ...	07½
36. Een beroep op het hart.... 12½		87. Het huisgez. te Haeterdale. 15	
37. De landman in den Elzas... 10		88. Inwendig Christendom onder	
38. Sterfgevallen van zeven be-		der Hottentotten	05
keerde heidenen	10	89. Aarons dood	15
39. Levensloop van C. L. Töpfer 07½		90. Het Paaschfeest	10
40. Eenige bijzonderheden uit		91. Leven van Chrysostomus ..	07½
het leven van Morrison.....	15	92. Het geheimzinnige in den	
41. Lydia S.....	07½	Christen	05
42. Hugo Bourne.....	07½	93. Jacob Wilson	15
43. De christelijke viering van		94. De eerste kerkgang	10
den Zondag.....	05	95. Wanneer ben ik, enz.	06
44. Henri Obokiah.....	10	96. Overeenk. Christel. Godsd. .	05
45. De zendingen in Groenl... 15		97. Zendingsgave	15
46. Het bezoek bij een kranke.. 15		98. De zwarte knecht	10
47. Brieven van een' leeraar ... 15		99. Waarschuw. tegen valsche	
48. Polycarpus	10	overleggingen	10

	Cents		Cents.
100. De bedelaar.....	05	147. De Thermometer.....	06
101. Samuel Mills.....	05	148. Toespraak.....	05
102. Triomfboog van Titus	06	149. Eene uitn. helpster d. zend.	07½
103. Zijt gij gelukkig?.....	07½	150. Niet verre	06
104. Uit- en inwendige zending	05	151. Wat een reisverh. kan uitw.	05
105. De twee erfenissen	05	152. Een blik in de Jav. huish.	05
106. De waarde van het gebed.	07½	153. Het „Onze Vader“.....	05
107. Samuel Crowther.....	07½	154. Clement Carow	12½
108. Catharina Philips	07½	155. Een Israel, tot Chr. gebragt	05
109. Goodluuk Day.....	07½	156. Schoone plaatsen uit de	
110. De toestand der heid. vrouw	07½	schriften van 3 Kerkvaders	07½
111. Middel om rijk te worden.	04	157. Gidion	07½
112. Eene oude beproefde raad .	12½	158. Uit onze Brieventasch ...	07½
113. Verband ijer voor de zend.	07	159. Dankt God in alles	05
114. Ra-Poor-Negro.....	05	160. Een andere Oom Tom ...	05
115. De zendel. onder de heid. .	05½	161. Zeventig jaren	06
116. Iets uit het leven eener		162. De Soldaat en de Landverh.	05
zendelingsvrouw. 1e brief.	05	163. Getuig. omtrent de godsv.	
117. De Christen-vrouwen der		en het leven der christenen	04
Apostolische eenw.....	06	164. 2 tafereelen uit het leven	
118. Christina en Esther.....	06	en werken van een. zendel.	07½
120. De verhoogde Heer.....	05	165. Eenzaam maar niet verlaten	07½
121. De zegenrijke vrucht van		166. Uit onze Brieventasch II.	07½
een rijksdaalder.....	02	167. Mededeel. van Ulfers I.	07½
122. Opw. tot h. werk der zend.	05	168. idem idem II.	07½
123. De Baron Dhihern.....	07½	169. Over zendingmethode I.	10
124. Een woord tot aanbeveling		170. idem idem II.	10
der zendingszaak.....	07½	171. Het kruis der bespotting.	07½
125. De toekomstige wereld....	05	172. Over zendingmethode III.	10
126. Iets uit het leven eener		173. De Zending onder de volken	
zendelingsvrouw. 2e brief.	07	der aarde. 1. Europa....	07½
127. Eene uit duizend.....	06	174. Dito. II. Azië. 1. West-Azië	07½
128. Eene Martelaarsgeschied.	05	175. Tollenaarsbede	05
129. Een Rabbi die rust zoekt		176. De zend. II. 2. Japan en China	07½
bij Christus.....	05	177. Dito. 3. Achter-Indië	07½
130. De Christin geroepen tot		178. Bij een Ziekbed	05
deeln. aan de zendingzaak.	05	179. De zend. II. 4. Eng. Indië	07½
131. Zoeken en vinden	10	180. Hung-Sui-Tschuen, enz....	07½
132. De onfeilbare gids.....	10	181. De zend. II. 5. Ind. Archipel	07½
133. Wien te hooren?.....	07½	182. Toespr. door Ds. H. L. Vinke	07½
134. Eene zwaar beproefde ge-		183. Mededeeling van v.d. Liefde	07½
loofstheldin.....	07½	184. dito dito	07½
135. Marianne, de Bijbelver-		185. De Kerstavond	07½
spreidster van St. Giles..	10	186. De Zending. III. 1. O-Afr.	07½
136. De dochter v. d. Landman	12½	187. Een vertrouwel. gesprek.	06
137. De hoop des christens ..	07½	188. De Zending. III. 2. Z-Afr.	07½
138. Het leven van v. d. Kemp.	05	189. Verderft het niet, enz....	10
139. Kunt gij altijd van Jezus		190. Barmhartigheid	07
zwijgen?.....	06	191. De Zending. III 3 W-Afrika	07½
140. Het werk v. kleine Jessie.	07½	192. J. F. Riedel. Een levensb. I	10
141. Liefde voor liefde	05	193. De Zend. IV. 1 N-Amerika.	07½
142. Heilig leven, zalig sterv.	07½	194. Levensber. van J. E. Jellesma	17½
143. Een sterfb. in den vreemde	07½	ook in 3 afzonderl. stukjes à	06
144. Iets uit het leven eener		195. Een blik ojd gesch. v.d. Zend.	6
zendelingsvrouw. 3e brief	05	196. J. F. Riedel. Een levensb. II	12½
145. Iets uit het leven eener		197. dito dito III	7½
zendelingsvrouw. 4e brief.	05	198. dito dito IV	7½
146. Levensgesch. van eenen		199. dito dito V	10
lerschen knaap.....	07½		